

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.11.5

О. М. Балинська

КРИЗА ВЛАДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

Розкрито філософію кризи влади, з'ясовано, у чому суть цього державного явища: у вичерпанні потенціалу влади як інституту чи в іншому сприйнятті її соціальними суб'єктами. На основі аналізу сучасних світових досліджень із політології та соціології зроблено висновок, що проблема кризи влади не стосується окремого типу держав, не залежить від режиму правління, геополітичних характеристик чи соціокультурної інфраструктури, але цей «вірус» охоплює сучасний світ, руйнує засади традиційної моделі влади і сприяє зростанню скептицизму щодо владної системи як такої.

Ключові слова: влада, військова влада, державна влада, концепція влади, криза влади, теорії нерівності, соціальні зміни.

Постановка проблеми. Сприйняття влади та її реальна сутність видаються ідентичними. Однак, що більше людина наближається до влади (набуває владних повноважень), то сильніше відчуває її вплив та обмеження. Скажімо, поліціант має значні повноваження в охороні громадського порядку, але водночас обмежений у своїх діях порівняно з іншими громадянами (наприклад, не може, як вони, висловлювати свої політичні вподобання чи розголошувати дані з доступних йому інформаційних баз тощо); банківський працівник має доступ до значних грошових активів, однак обмежений у їх використанні (не може розпоряджатися ресурсами, залучати до фінансових операцій будь-якого іншого й інше); можна навести ще багато прикладів. Тож сучасність порушує нові питання: чи справді наявна проблема співвідношення влади та її змісту, чи змінюються владні пріоритети, чия влада сильніша – інформації чи зброї й ін.

Стан дослідження. Ці питання були предметом дослідження багатьох учених. Серед них найвідоміші й визнані світом – Н. Макіа-

веллі (влада як річ природна і звичайна), Т. Гоббс (бажання влади вічне і невпинне), Ф. Ніцше (воля до влади і навіть жага влади), М. Вебер (влада на засадах протестантської етики і духу капіталізму), Г. Моска (влада як моральна, матеріальна та інтелектуальна перевага) й ін. Безумовно, їх праці стали вагомим підґрунтям для сучасних дослідників, які у вивченні феномену влади давно вийшли за межі звичної політології та зорієнтували свої розвідки на культурологію і націоналію (влада ментальності), антропологію чи навіть фізіологію (влада страху або й інстинкту), інформатику та кібернетику (влада мобільності) тощо.

Отож **мета** статті – розкрити філософію кризи влади, з'ясувати, в чому зосереджена суть цього феномену: у вичерпанні потенціалу влади як інституту чи в іншому сприйнятті її соціальними суб'єктами.

Виклад основних положень. Влада є однією з тих сфер життєдіяльності, що безпосередньо стосуються людини й водночас можуть бути абсолютно абстрактними для неї. Практично всі мислителі й науковці визнають, що людині властиво домагатися влади на особистому рівні; відколи виникло суспільство, влада диктує спосіб життя і визначає напрями його розвитку; прагнення влади є спонукою до дій, стимулом і мотивом поведінки людини; влада пронизує всі сфери, в яких можлива міжсуб'єктна конкуренція (від міжнародної та внутрішньодержавної політики, бізнесу і релігії – до науки, благодійності чи сімейних відносин). Особистісний контекст вияву владних задатків або прагнень може виявлятися у мовленні, побутовій поведінці й навіть у снах. У разі цього політичну владу людина може сприймати як постійно змінний концепт, необхідний для функціонування держави, але далекий від вузького кола її життєдіяльності; оскільки вона стикається з виявами влади впродовж усього життя, то здебільшого не замислюється над змістом влади, не аналізує місце її зосередження чи способи її функціонування, не шукає межі її поширення і засоби її обмеження.

Один із сучасних дослідників феномену влади американець Наїм Мойзес декілька років тому визначив її як «те, що дозволяє нам впливати на поведінку інших людей, у результаті чого вони виконують дії, які в іншому випадку не виконували б» [1, с. 40]. Такий підхід не є новим, але розроблена згадуваним ученим концепція варта уваги. Адже він на основі вивчення влади у світовому масштабі пропонує оригінальний і переконливий аналіз усіх способів набуття, використання і втрати влади й пояснює, як трансформація влади впливає на наше повсякденне життя.

Н. Мойзес говорить про сутнісну зміну концепції влади в сучасному світі: з розвитком людства вона переходить «від м'язів до інте-

лекту, з півночі на південь і зі заходу на схід, від гігантських старих корпорацій до кмітливих стартапів, від закостенілих диктаторів до звичайних людей на площах та у віртуальному просторі» [1, с. 15–16]. Змінюється світ і змінюється влада. Зміщуються акценти з інструментів, якими користується людина, і правил поведінки, які управляють суспільством, на спосіб співіснування у більш густонаселеному світі, на вищу грамотність і освіченість, на можливість безперешкодно мігрувати й інші показники забезпеченого добробуту людини. Влада стає доступнішою, але водночас її вплив обмежений і користуватися нею стає дедалі складніше. Громадянин сподівається на «мудре» керівництво влади та чекає від держави дій як працедавця, постачальника всіх необхідних для забезпечення побуту продуктів, речей і послуг. Певною мірою з таким баченням можна погодитися. Але така ситуація не характерна для суспільств із нестабільною економікою, хаотичним політикумом, зруйнованою соціальною інфраструктурою, тобто для кризового суспільства, в якому соціальний суб'єкт розуміє, що гарантувати йому належний рівень життя може тільки він своїми активними діями. Власне у цьому разі влада стає «відносною абстракцією» (справді існує і впливає, але далека і не відповідає реальним потребам).

Влада, що дає можливості апіорі управляти, передбачає взаємодію двох або більше сторін: правителя і громадянина, керівника і підлеглого, батька і сина, вчителя й учня або ж складних комбінацій осіб (партій, армій, компаній, інституцій, держав, націй тощо). Оскільки змінюються відносини у цих дуальних або полігранних системах через змінні одиничні життєві ситуації, змінюється і здатність суб'єктів взаємодії до управління й підпорядкування аж до зміни співвідношення сил. Тобто влада не є незмінною, її неможливо виміряти кількісно. Влада частково належить до матеріальної сфери й частково до сфери психології: вона одночасно доволі чітко виявляється й існує в нашій уяві.

Зате можна простежити її розвиток (а отже, і занепад) через появу (або нівелювання) так званих бар'єрів між владою та конкурентами. Такі бар'єри «вибудовуються» у всіх сферах (це правила проведення виборів, озброєні армії, поліцейські формування, капітал чи інфрмація з обмеженим доступом, запатентовані технології, бренди й торгові марки, моральний авторитет релігійних діячів або ж особиста харизма політиків). Як переконливо наголошує згадуваний американський політолог, «за останні тридцять років бар'єри, що оточували владу, стали не такими міцними, тепер їх набагато легше зруйнувати, здолати чи обійти» [1, с. 29]. І це спостерігається не тільки у традиційних сферах застосування влади (політика, економіка й інше), а й таких

середовищах, як релігія чи культура. Трансформація влади стає масштабною і складною, що пов'язане не тільки з демографічними та економічними змінами чи розширенням можливостей інформаційних технологій, а й суттєвими змінами у всьому, що стосується сподівань, цінностей і соціальних норм. Сумарний ефект таких змін пришвидшив руйнування моральних авторитетів у суспільстві та законності в державі загалом.

«Руйнування бар'єрів міняє і внутрішню політику окремих держав, і геополітику, боротьбу за клієнтів і паству між релігіями, суперництво між неурядовими організаціями, інтелектуальними інститутами, ідеологіями, філософіями та науковими школами», вважає Н. Мойзес [1, с. 21]. Руйнація перепон на шляху до влади відкриває дорогу новим акторам (подібно, як у шаховій грі, коли хід однією фігурою відкриває поле іншій). З одного боку, така ситуація позитивна, адже надмірна концентрація влади завдає шкоди суспільству. З іншого – повне розосередження влади чи її занепад спричиняють хаос і анархію. Виходом у цій ситуації має стати набуття влади силами, здатними протистояти старим великим «корпораціям» і обмежувати їх можливості. Прикладом такого вдалого протистояння можна назвати зміну влади в результаті Революції гідності в Україні, з тією похибкою, що позитив власне завершився зміною суб'єктів влади, а не її сутнісного змісту.

Коли влада втрачає домінування, формується так звана «мікровлада» (Н. Мойзес означає цим терміном «відхилення від норми» [1, с. 95]), що позбавляє авторитетних владних акторів багатьох можливостей. Проблема лише в тому, що за своїм змістом мікровлада не пристосована для крупних поглинань, її перевагою є те, що вона не обтяжена, по-перше, розмірами (наприклад, Євромайданом управляла незначна група осіб), по-друге, активами та ресурсами (якщо додержуватися аналогії з попереднім прикладом, їм не було що втрачати і вони не мали на що опертися, крім своїх голосних заяв), по-третє, централізацією та ієрархією (цього не було через брак часу для створення). Але що більше мікровлада набуває тих характеристик, які характерні владі як такій, то більше вона перетворюється на той самий тип організації, який вона так успішно атакувала й усунула.

Щоби пояснити, як соціальні зміни впливають на владу, Н. Мойзес пропонує три підходи, означуючи їх категоріями: «революція безлічі» (вона затоплює бар'єри влади), «революція мобільності» (вона обходить ці бар'єри) та «революція ментальності» (що послаблює їх силу) [1, с. 94–132]. Свідками одного із видів революції безлічі (причому в прямому значенні цього слова) ми були на початку 2014 р. в Києві. Вияви революції мобільності (дедалі активніше переміщення

людей у всьому світі, урбанізація, циркуляція «розумів», обмін інформацією і новітні технології, що зменшують затрати і час на переміщення товарів, грошей, людей, інформації тощо) також відомі українському суспільству, але наразі грають не на нашу користь. Революція ментальності, що спричиняється здебільшого незадоволеними сподіваннями й супроводжується нерозумінням і несприйняттям ситуації в державі, зміною світогляду та способу мислення, на жаль, дуже часто стосується України, адже тут громадяни вже по-іншому оцінюють державну владу, по-іншому сприймаючи традиційні цінності, стандарти і норми та можливості сучасного світу загалом (відкритість держав для міграції, навчання, спілкування та інше). З огляду на сучасну ситуацію в Україні, ми можемо лише сподіватися на зміну ментального сприйняття й мобільне реагування українських громадян на владу в усіх сферах життєдіяльності нашої держави. В разі цього треба зауважити, що зазначені чинники стали викликами не тільки для української влади, така ситуація є світовою тенденцією.

На основі аналізу причин економічної та політичної кризи в одних державах і процвітання в інших американські вчені Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон пропонують концепцію подолання занепаду шляхом повалення владної еліти і створення суспільства з рівними економічними і політичними правами для кожного, де свобода буде визнана й реалізована як головна національна цінність [2]. Цей висновок вони зробили після тривалих досліджень стану різних держав світу на засадах різних так званих теорій нерівності, серед яких основними є три. Перша – географічна, походить від учення французького філософа Ш. Л. Монтеск'є, який уважав, що люди у тропічних широтах розморені теплом і більше схильні до лінощів, не виявляють прагнення щось змінити, а тому бідують і можуть легше потрапити під владу тиранів. Але дослідники одразу ж спростовують цю теорію швидким економічним розвитком у Сінгапурі, Малайзії та Боствані чи проривом Японії та Китаю у ряди економічних лідерів після тривалого стану стагнації [2, с. 56–63]. Друга теорія (культурна), започаткована німецьким соціологом М. Вебером, убачає джерело добробуту нації у рівні розвитку культури (релігії, етики, системи цінностей тощо). Але ця версія також відкидається, адже «більша частина населення Аргентини й Уругваю має європейські корені, проте їх економіка далеко позаду порівняно з Канадою та США; натомість Японія і Сінгапур, які ніколи не мали великої кількості переселенців з Європи, процвітають не гірше ніж багато європейських країн» [2, с. 68]. Третій із найвідоміших підходів до пояснення бідності чи багатства держав – теорія невігластва – тлумачить світову нерівність через те, що громадяни або їх правління не знають

(не мають достатніх знань), як зробити країну багатою. Однак навіть, попри те, що ця теорія, на відміну від попередніх, пропонує конкретний вихід – навчити правителів і політичних діячів, ця гіпотеза, як уважають згадувані професори-політологи, так само не підтверджується [2, с. 69–74]. Щоби подолати кризу в державі, не достатньо створити економічні й політичні інститути та зробити еліту освіченою і проінформованою (хоча і без цього не обійтися), необхідна ще свобода, бо тільки справді вільне суспільство здатне на правильний вибір, докорінну реформу та ефективні інновації.

Що стосується України у цьому контексті, то треба зауважити, що свобода як основний елемент демократії, конституційно визнаний і закріплений, не може сприяти розвитку держави, бо залишається лише декларативною категорією. Це не означає, що Україна не демократична держава, адже основні ознаки демократії (свобода слова, віросповідання, вибору, увага до інтересів меншості й водночас відстоювання множинності інтересів й інше) враховуються і навіть діють. Однак, згідно з позицією італійського політолога Дж. Компаньоні, яку відстоює також українська дослідниця Н. Латигіна, необхідні ще кваліфіковане управління й якісне право (закон). «Демократія, – зазначає українка, – не є ні універсальним засобом організації суспільства в цілому, ні вищою формою суспільного розвитку. Це лише та інституційна матриця, в межах якої організується управління суспільством» [3, с. 24]. Тож варто наголосити, що криза влади в українській державі пов'язана не так із декларативним визнанням пріоритету демократії, як її дієвою реалізацією.

З огляду на сучасні реалії українського суспільства, актуальною також є позиція британського науковця-соціолога М. Манна, який, розвиваючи теорію джерел соціальної влади М. Вебера, додав до економічної, політичної та ідеологічної форм влади четверту складову – автономію військової влади. Цей висновок він зробив у процесі бесіди зі своїм співвітчизником політичним соціологом Дж. Холлом [4]. Зокрема щодо військової влади вони обоє вважають, що світ перебуває у дивній ситуації: великі держави володіють зброєю катастрофічної потужності, але не можуть нею скористатися (це не доцільно); хоча кожна з цих держав не оминає можливості продемонструвати світові свої експансійні наміри, щоби забезпечити достатню кількість світових ресурсів для підтримки зросту власної економіки, саме тому вони й намагаються підкорити інші держави своїй волі у традиційній імперській манері [4, с. 38–39]. Прикладів такої поведінки у історії є чимало: римляни вважали, що несуть завойованим народам порядок і правосуддя; іспанці пропагували Слово Боже; британці поширювали вільну

торгівлю; французи виконували цивілізаційну місію; американці будують у всьому світі демократію; росіяни обстоюють права російськомовних громадян за межами своєї країни. Щоби подолати такий вплив, уважає Е. Холл, треба мати альтернативне місцеве правління, яке заручиться і внутрішньою, і світовою громадською підтримкою.

Що стосується військової влади в Україні, то вона (як і саме військо загалом) сформувалася на вимогу реальних подій зовсім нещодавно, і новітня мілітаризація країни аж ніяк не пов'язана з потребою продемонструвати наявність воєнних технологій і автономію офіцерського складу, а покликана забезпечити протистояння Російській Федерації як країні-агресору, якій війна корисна і навіть бажана в контексті демонстрації сили під прикриттям зазначеного місіонерства, що складно назвати цивілізованим. Згідно з попередньо описаною позицією Е. Холла, українська військова влада, як і державна влада загалом після подій зими 2013–2014 рр., мала колосальну внутрішню підтримку громадян, яку дедалі стрімкіше втрачає; про «занепокоєння» ситуацією в Україні з боку світової громадськості не говорили хіба що ледачі, але, крім незначних фінансових траншів Міжнародного валютного фонду, далі не йдеться. Тож, очевидно, що криза військової влади в Україні та відсутність її альтернативи тільки загострюють загальну кризову ситуацію державно-владних інституцій.

Про необхідність нового виду (військової і навіть воєнної) допомоги говорять американці, члени Ради з міжнародних відносин Е. Шмідт і Дж. Коен, коли йдеться про захист свободи слова та поширення інформації, зокрема в їх спільному дослідженні нового цифрового світу, де технології змінюють державу, бізнес і наше життя [5]. Тобто йдеться про ще один вид кризи влади. Так, вони вважають, що державна влада в цифрову епоху розосереджується, оскільки цілком можливими стають такі явища, як онлайн-суверенітет і заяви про віртуальну державність [5, с. 110], водночас вони підтримують думку колишнього Міністра оборони США Р. Гейтса, який ще 2009 р. назвав кіберпростір «п'ятим простором» воєнних операцій нарівні з сушею, морем, повітрям і космосом [5, с. 116]. Донедавна Інтернет описували як простір «беззаконня», яким неможливо керувати, але новітні дослідження демонструють владу держави над цією інформаційною мережею: через інфраструктуру зв'язку (лінії електропередач, комутатори, маршрутизатори й інше) можна обмежити (фільтрувати) доступ до матеріалів і навіть створити власні мережі. Прийоми кібератак і навіть кібервійни настосовують і терористичні групи, і державні уряди. І якщо дехто вважає, що Україна далека від таких «віртуальних реалій», то цілком помиляється. Адже кібервійна (або мовою вказаних дослідників «кодова» війна [5, с. 119–127]) може не стосуватися еко-

номічної чи політичної сфери і, за аналогією з відомою історією холодною війною, послуговується прийомами шпигунства, цілком імовірно і здебільшого чужими руками, в разі цього пересічні громадяни участі у кодових баталіях майже не беруть (хіба що спостерігають). Як не дивно, але в книзі, опублікованій ще 2013 р., автори описали можливий варіант вирішення мовного питання, зокрема в Україні: «Якщо комусь із членів Співдружності незалежних держав, асоціації пострадянських країн, набриднуть вимоги Москви затвердити російську мову як державну в цілому регіоні, вони зможуть поєднати зусилля і цензурувати весь російськомовний контент у національних мережах, обмеживши доступ громадян до будь-якої інформації про Росію» [5, с. 97]. Певною мірою так зробили країни Прибалтики або, наприклад, Грузія, де покоління молоді воліє спілкуватися радше англійською, ніж російською. Чи прийнятний такий варіант для України – покаже час, рішення – за державною владою, яка все ще перебуває у стані кризи.

Висновки. Загалом проблема кризи влади не стосується якогось окремого типу держав, не залежить від режиму правління, геополітичних характеристик чи соціокультурної інфраструктури, але цей «вірус» доволі швидко охоплює сучасний світ і руйнує засади традиційної моделі влади і сприяє зростанню скептицизму щодо владної системи як такої. Україна вкотре зіткнулася з цією проблемою – кризою влади, тепер, на жаль, ускладненою воєнними реаліями та новітніми технологіями. Пошук шляхів подолання цієї проблеми міститься не в одній науковій галузі й потребує міждисциплінарного підходу.

1. Мойзес Н. Конец власти. От залов заседаний до полей сражений, от церкви до государства. Почему управляют сегодня нужно иначе / Н. Мойзес. – М.: Изд-во АСТ, 2016. – 512 с.

2. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон. – К.: Наш Формат, 2016. – 472 с.

3. Латигіна Н. Дефініція демократії: основні підходи / Н. Латигіна // Освіта регіону: Український науковий журнал: Політологія. Психологія. Комунікація. – 2013. – № 2. – С. 19–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1026>

4. Манн М. Власть в XXI столетии: беседы с Джоном А. Холлом / М. Манн. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 208 с.

5. Шмідт Е. Новый цифровой світ / Е. Шмідт, Дж. Коен. – Львів: Літопис, 2015. – 386 с.

Балинская О. М. Кризис власти: философско-правовой взгляд

Раскрыта философия кризиса власти, уяснено, в чем состоит сущность этого государственного явления: в исчерпании потенциала власти как

института или в ином восприятии ее социальными субъектами. На основании анализа современных мировых исследований по политологии и социологии сделан вывод, что проблема кризиса власти не касается отдельного типа государств, не зависит от режима правления, геополитических характеристик или социокультурной инфраструктуры, однако этот «вирус» охватывает современный мир, разрушает основы традиционной модели власти и способствует нарастанию скептицизма относительно системы власти как таковой.

Ключевые слова: власть, военная власть, государственная власть, концепция власти, кризис власти, теории неравенства, социальные изменения.

Balynska O. M. Power crisis: philosophical and legal view

The author outlines the new issues on the current understanding of the phenomenon of power: the problem of balance of power and its contents, changes of power priorities, whose power is stronger – information or weapons, etc. A person can perceive a political power as a constantly variable concept required for the functioning of the state, but far from the narrow circle of its life; since the state faces manifestations of power throughout life, for the most part it does not take care of the meaning of power and does not analyze the place of concentration or ways of its functioning, does not look for ranges of its proliferation and limitations.

Consequently, the goal of the article is to reveal the philosophy of the power crisis, to find out the essence if this state phenomenon: whether it consists in the exhaustion of power potential as an institution or in its different perception by social subjects.

Due to the analysis of current world research in political science and sociology, the author concludes that the crisis manifestations have become challenges not only for the Ukrainian authorities, but this situation is a global trend. In general, the problem of power crisis is not associated with any particular type of a state and does not depend on the mode of government, the geopolitical characteristics or socio-cultural infrastructure, but this «virus» rather quickly covers the modern world and destroys the foundations of the traditional model of power and gives rise to increasing skepticism concerning the power system as such.

It is not for the first time that Ukraine faces the problem of the power crisis, but now, unfortunately, complicated by realities of war and the latest technologies. Search for ways to overcome this problem lies in a single scientific field and requires a multidisciplinary approach.

In order to overcome the crisis in the country it is not enough to create economic and political institutions and make the elite educated and informed (though we can't do without it), but we need more freedom (not declarative), because only a truly free society is capable to a right choice, radical reform and effective innovations.

Key words: power, military power, state power, the concept of power, the power crisis, the theory of inequality, social change.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.